

SCHEIJEN, Sjeng: AVANTGARDISTÉ: RUSKÁ REVOLUCE V UMĚNÍ 1917 – 1935. Z holandského originálu preložila Radka Smejkalová. Pôvodne ruské texty preložil Ján Prokeš. Brno: Host, 2023. 592 + 16 strán obrazovej prílohy.

Alena Ružbaská

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2024.71.2.11>

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2000-6675>

Kniha *Avantgardisté* holandského slavistu a historika umenia Sjenga Scheijena (*1972), špecialistu na ruskú kultúru prelomu 19. a 20. storočia pôsobiaceho na Univerzite v Leidene (a v rokoch 2008 a 2009 vo funkcii kultúrneho atašé na holandskom veľvyslanectve v Moskve), vyšla v origináli v roku 2019. V kategórii literatúry faktu (non-fiction) hneď aj získala prestížnu literárnu cenu Bookspot Literatuurprijs, ktorá sa v Holandsku a Belgicku odovzdáva za literatúru autorom píšucim po holandsky.

Názov *Avantgardisté: Ruská revoluce v umění 1917 - 1935* síce jednoznačne odhaľuje zámer knihy, no pod povrchom sa skrýva fascinujúci príbeh o umelcoch, ktorí prepojili umenie so životom, ovplyvňovali názory ľudí, poburovali alebo uchvacovali spoločnosť tak v Rusku, ako i za jeho hranicami. Názory avantgardistov, ich pohľady a komentáre sú v knihe sprostredkované cez dobovú korešpondenciu samotných aktérov. Zámerom autora je poukázať na fakt, že aj keď umelci žili v ťažkej dobe a „čelili mocným a zákeřným nepřátelům“ (strana 23), podiel na rozpade avantgardy mali aj oni sami.

Avantgardné umenie je provokatívne, kreatívne, utopické, čudácke a ľudské zároveň. Úvodná kapitola *Proč se pomalováváme!* je odkazom na rovnomenný manifest z roku 1913

umelcov zoskupených okolo Michaila Fjodoroviča Larionova (1881 – 1964) hlásajúceho heslo: „Propojili jsme umění se životem“ (strana 12). S. Scheijen opisuje prepojenie revolučných udalostí v Rusku s umením a so životom a poukazuje na to, že práve v tomto období sa zrodila ruská avantgarda (strana 12). Podľa neho avantgarda nie je škola ani štýl, dokonca ani teória, „avantgarda je mentalita, *modus operandi*, jenž se projevuje ve veškerém bytí člověka jeho chováním, přesvědčením i tvorbou“ (strana 13). V úvodnej kapitole sú zhromaždené informácie o spoločenských udalostiach pred rokom 1917, na ktoré nadväzuje ďalší výklad. Ide napríklad o performanciu z roku 1913, keď traja umelci s namaľovanými tvármi bežali po Kuzneckom moste, prísľub M. F. Larionova, že vydá „Manifest muža“ a „Manifest ženy“, alebo informáciu o tom, že už v roku 1911 sa niektorí umelci ako napríklad Vasilij Vasiljevič Kandinskij pokúšali o abstraktné umenie. Najväčší rozmach v abstraktnom umení nastal po roku 1915, keď sa prejavila rivalita medzi Kazimirom Severanovičom Malevičom a Vladimirom Jeframovičom Tatlinom. Práve K. S. Malevič so suprematizmom a V. J. Tatlin s kontrareliéfom patria k najvýznamnejším predstaviteľom ruskej avantgardy a výtvarnej avantgardy vôbec, im je aj kniha venovaná. V popredí síce stojí výtvarné ume-

nie, ale keďže do vzťahu s ním a výtvarníkmi vstupujú aj iné spoločenské a kultúrne oblasti a rovnako osobnosti (napríklad Viktor Šklovskij, Osip Mandelštam, Anatolij Lunačarskij, Vladimír Lenin, Josif Stalin), kniha sa venuje avantgarde v širokom zábere.

S. Scheijen neponúka len fakty, ktoré už boli mnohokrát skúmané a publikované, ale interpretáciu ruskej avantgardy sa usiluje doplniť o osobné príbehy umelcov, pretože „kdo chce pochopiť, jak se z tak nadaných a svobodomyšlných lidí stali (slovy Alexandra Bloka) ‚otroci neuskutečnitelné svobody‘, nemůže se uspokojit s ověřitelnými fakty, ale musí se nevyhnutelně uchýlit k příběhům“ (strana 23). Táto „príbehovosť“ je výraznou črtou autorskej koncepcie. Pri domnienkach a „príbehoch“, ako ich nazýva sám autor, je vždy jasne uvedené, že ide o informácie, ktoré sú len ťažko overiteľné. Práve to dodáva knihe špecifickosť a atraktivnosť, ktorá je lákavá aj pre čitateľa neodborníka. Zároveň zdôrazňuje prepojenie súvekeho umenia s dobovými spoločenskými pohybmi a dosah tohto faktu na jeho vlastný prístup: „právě konfrontací a propojením avantgardy s ruskou revolucí a zkázou i magií, které z této symbiózy vzešly, se zabývá předkládaná kniha“ (strana 14). Odvoláva sa na historicky jedinečnú situáciu, keď sa v roku 1917, po tom, ako sa k moci dostal Lenin, stali viacerí avantgardní umelci (Marc Chagall, Vasilij Kandinskij, Kazimír Malevič, Vladimir Tatlin, Alexander Rodčenko, Ľubov Popovová) vysoko postavenými a vplyvnými úradníkmi v novom revolučnom štáte, „ačkoli [...] ne o moc déle než (na) rok“ (strana 15), pretože sa následne sama revolučná strana postavila proti nim.

Základom knihy sú do veľkej miery denníky, súkromná korešpondencia a pamäti. Prvé dve kapitoly (*Kazimír Malevič v Kremle a Tatlin, kavárna Pittoresk*) zoznamujú čitateľa s obojoma „hlavnými protagonistami“. Ich osudy ďalej rozvíjajú časti, kde autor skúma, akú úlohu mali obaja umelci v dejinách Ruska. Výpovedné sú už názvy týchto kapitol: *Bíla revoluce, Monumentální propaganda! Aneb: avantgardista jako státní úředník, Tatlinova věž, Avantgarda*

na venkově, Poslední laboratoř, Rodinná pousta, Létaující velociped a Rozloučení. Kapitoly na seba nadväzujú a vzájomne sa dopĺňajú. Niekedy sa však isté situácie opakujú vo viacerých kapitolách, čo je následkom komplikovaných vzťahov a situácií, do ktorých sa avantgardisti často dostávali, a preto si udalosti vyžadovali opis z rôznych uhlov pohľadu, na dokreslenie a charakteristiku situácie.

S. Scheijen sa venuje osobnému životu oboch umelcov (od detstva po smrť), vývinu ich umenia, politickým aktivitám, uvádza aj ich najväčšie úspechy. Podarilo sa mu zhromaždiť pozoruhodné množstvo materiálu. Najvýznamnejšie Malevičove diela sú podľa neho obrazy *Čierny štvorec* (1915), *Miznúca žltá rovina* (1917), *Biela na bielej* (1917 – 1918), *Ženské torzo* (1928 – 1929), *Zložitá predtucha, torzo v žltej košeli* (asi 1930). Medzi Tatlinove reprezentatívne práce radí autoportrét *Námorník* (1911), *Akt* (1913), návrh kontrareliéfu (1914 – 1915), *Kontrareliéf* (1915), *Maketu pamätníka III. Internacionály* (1920, nerealizovaný návrh takzvanej Tatlinovej veže v podobe akejsi modernej Babylonskej veže ako symbol spojenia avantgardného umenia a komunizmu), *Letatlin* (lietajúci stroj podobný ornitoptére Leonarda da Vinciho alebo Daidalovým krídlam, prvé zmienky o úmysle skonštruovať ho pochádzajú už z roku 1912). Takmer všetky sú reprodukované v obrazovej prílohe, ktorá zahŕňa fotografie, obrazy aj kresby a výraznou mierou sa podieľa na atraktivnosti knihy.

Kniha *Avantgardisté* je zaujímavou podanou históriou ruskej avantgardy a avantgardných umelcov, najmä K. S. Maleviča a V. J. Tatlina. Pri niektorých otázkach S. Scheijen polemizuje s inými odborníkmi na ruskú avantgardu. V tretej kapitole vyvracia informáciu, že „bolševici ihneď po revolucii prijali avantgardu s otvorenou náručí“ (strana 128). Hovorí, že tento mylný názor sa traduje v učebniciach a odbornej literatúre od šesťdesiatych rokov 20. storočia zásluhou Alfreda Barra (*Cubism and Abstract Art*, 1936) a Camilly Grayovej (*The Russian Experiment in Art, 1863 – 1922*, 1996). V poznámke uvádza aj príklad práce z roku 2005, kto-

rá tento mylný názor preberá (Anna Lawton – Herbert Eagle: *Words in Revolution, Russian Futurist Manifestoes, 1912 – 1928*), čím autor dokazuje, že sa k týmto údajom neustále vracajú ďalší vedci. Rovnako v roku 2009 „katalog *Tate Gallery* uvádzal, že ambícií bolševiků bylo modernizovat zemi pomoci avantgardní estetiky“ (strana 128). S. Scheijen sa snaží tieto informácie dať na pravú mieru: „sbližování nebylo pro avantgardisty a bolševiky zrovna srdeční záležitostí a v zimě 1917 – 1918 se zdálo, že jsou v mnoha otázkách spíše rozdělení než spojení“ (strana 128). Na dôkaz toho, že bolševická vláda neprijala avantgardných umelcov za svojich, uvádza citát z denníka Alexandra Rodčenko (1891 – 1956): „Nechápu to, [...] Celým srdcem podporuji sovětskou vládu, s důvěrou a láskou k ní pracuji ze všech sil, a najednou se prý mýlíme. Někdy se mi hlavou honí myšlenky na sebevraždu. Jak tedy máme pracovat? Jako Kacman? Ten bezcharakterní, netalentoovaný, podlézavý, povrchní, bezduchý břídil...“ (strana 404). Jevgenij Kacman, umelec, grafik a odporca avantgardného umenia, sa totiž o avantgardistoch a ich umení vyjadroval pred vysokopostavenými úradníkmi výsmešne, napríklad Malevičove diela nazýval kontrarevolučnými nezmyslami a brakom.

S. Scheijen sa v knihe venuje aj avantgardej literatúre a spisovateľom, pretože obdobie ruskej výtvarnej avantgardy sa nedá oddeliť od literatúry, divadla a politiky – avantgarda je zmesou všetkého, čo tvorí kultúru a spoločnosť, najmä v revolučnom Rusku. Na začiatku 20. storočia bola v Rusku silná cenzúra a mnohí spisovatelia boli potrestaní a dokonca aj zavraždení. V týchto praktikách pokračovali aj bolševici: „Od ríjna 1917 do srpna 1918 bolševici zakázali více než 460 deníků“ (strana 121).

Spisovateľ Jevgenij Zamiatin (1884 – 1934) napísal: „Opravdová literatura vzniká jedine tam, kde ji neplodí výkonní a spolehliví úředníci, nýbrž blázni, poustevníci, kacíři, snílkové, rebelové a skeptici“ (strana 24). Avantgardisti odmietali staré umenie: „Puškin, Dostojevskij, Tolstoj a spol. musejí letět přes palubu Parníku současnosti“ (strana 28). Naopak, hlásali novú dobu, tvorili manifesty a básne, písali do novin, vystupovali v cirkuse, organizovali diskusie. Združovali sa napríklad v Kafe Pittoresk alebo Kaviarni básnikov (Kafe Poetov), vedenej Vladimírom Majakovským (1893 – 1930), ktorý „ze všech vůdčích osobností futurizmu se k bolševikům zcela jistě nejvíce přimkl“ (strana 126). O Velimirovi Chlebnikovovi (1885 – 1922) S. Scheijen napríklad píše: „Majakovskij se později stal nejslavnějším básníkem revoluce, ovšem Tatlina zásadně ovlivnil zejména vztah s Chlebnikovem. [...] kolem Chlebnikova vznikl kult, který významně přispěl k rozvoji avantgardistické mentality“ (strana 86). Okrem týchto básnikov sa v knihe spomínajú aj ďalší spisovatelia, ktorí v danom čase zohrali dôležitú úlohu a prišli do kontaktu či už s Malevičom, alebo Tatlinom, napríklad Daniil Charms („S Malevičovým myšlenkovým světem je spojeno několik Charmsových povídek a básní...“, strana 402) či Alexandr Vvedenskij a Nikolaj Zabolockij, ktorí spoločne patrili do literárnej skupiny OBERIU (Objedinenije real'nogo iskusstva – Združenie reálneho umenia).

Kniha *Avantgardisté* prezentuje avantgardné umenie naprieč výtvarným umením, literatúrou a politikou. Ukazuje, že avantgardisti boli „jednou veľkou rodinou“, v ktorej sa dá nájsť všetko: láska, intrigy, nenávisť, vrcholy a pády, dokonca aj tragické konce. Podáva ucelený obraz o ruskej avantgarde, napätiach v jej vnútri i jej dosahu na európske umenie 20. storočia.

Mgr. Alena Ružbaská
 Ústav svetovej literatúry SAV, v. v. i.
 Dúbravská cesta 9
 841 04 Bratislava
 Slovenská republika
 E-mail: Alena.Ruzbaska@savba.sk